

Boshlang'ich Sinflarda 5e Modelini Qo'llash Orqali O'quvchilarning Tanqidiy Fikrlash Qobiliyatlarini Rivojlantirish

M. S. Narziyeva¹

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda 5E modeli (Qiziqtirish, O'rganish, Tushuntirish, Kengaytirish, Baholash)ning ahamiyati va samaradorligi o'rganilgan. Adabiyotlar tahlili asosida 5E modelining nazariy asoslari, uning boshlang'ich ta'limdagi o'rni va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, 5E modeli o'quvchilarning faol bilish jarayonida ishtirok etishini ta'minlaydi, muammolarni hal qilish, tahlil qilish, baholash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun 5E modelini amaliyotda qo'llash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: 5E modeli, boshlang'ich ta'lim, tanqidiy fikrlash, konstruktivizm, faol o'qitish, muammoli ta'lim.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda tanqidiy fikrlash ko'nikmalari hayotiy zarurat hisoblanadi. O'quvchilarni faqat axborotni eslab qolishgagina emas, balki ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash, muammolarni hal qilish va asosli qarorlar qabul qilishga o'rgatish bugungi ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Boshlang'ich ta'lim davrida tanqidiy fikrlash asoslarini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu davrda bolaning intellektual qobiliyatlari jadal sur'atda rivojlanadi [1].

5E modeli (Engagement, Exploration, Explanation, Elaboration, Evaluation) – konstruktivistik yondashuvga asoslangan o'qitish strategiyasi bo'lib, o'quvchilarni faol bilim olishga, tadqiqot o'tkazishga va o'z xulosalarini chiqarishga undaydi. Bu model dastlab tabiiy fanlarni o'qitishda qo'llanilgan bo'lsa-da, hozirgi kunda barcha fan sohalarida, jumladan, boshlang'ich ta'limda ham keng qo'llanilmoqda [2].

Ushbu tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinflarda 5E modelini qo'llash orqali o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini o'rganish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism. 5E modeli – bu o'quv jarayonini samarali tashkil etish va o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash uchun ishlatiladigan metodik yondashuv bo'lib, u konstruktivistik ta'lim nazariyasiga asoslanadi. Bu nazariyaga ko'ra, o'quvchilar yangi bilimlarni oldingi tajribalar bilan bog'lash orqali o'zlashtiradilar [3]. 5E modeli Bybee tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u quyidagi besh bosqichdan iborat: Qiziqtirish (Engage), O'rganish (Explore), Tushuntirish (Explain), Kengaytirish (Elaborate) va Baholash (Evaluate) [4].

Qiziqtirish bosqichida o'quvchilarda yangi mavzu bo'yicha qiziqish uyg'otish, ularni mavzuga jalb qilish kerak. Bu bosqichda ko'pincha savollar berish, mavzu bilan bog'liq qisqacha video yoki hikoya ko'rsatish kabi faoliyatlar amalga oshiriladi. O'rganish bosqichida o'quvchilarni mustaqil yoki guruhda ishlashga undash orqali mavzu bo'yicha tadqiqotlar olib borish, turli eksperimentlar o'tkazish yoki muammolarni yechish imkoniyati beriladi. Tushuntirish bosqichida o'qituvchi o'quvchilarga o'rganilgan materialni tushuntiradi, o'quvchilar o'zlarining fikrlarini ifodalashadi va o'qituvchi mavzuga oid tushunchalarni to'liqroq izohlaydi. Kengaytirish bosqichida o'quvchilarga yangi

¹ Buxoro viloyat pedagogik mahorat markazi Maktabgacha boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrası mudiri

bilimlarini yanada chuqurroq o'rganish imkoniyatini berish orqali ular o'z bilimlarini turli vaziyatlarda qo'llashadi. Baholash bosqichida esa o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini baholash uchun turli baholash metodlaridan foydalaniladi [5].

Boshlang'ich ta'limda 5E modeli o'quvchilarning faolligini oshirish, ularning qiziqishlarini saqlab qolish va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun juda samarali vosita hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari tabiatdan qiziquvchan bo'lib, ular o'rganishga va tadqiqot qilishga moyil bo'ladi. 5E modeli aynan shu tabiiy qiziqishdan foydalanib, o'quvchilarni faol bilim olishga undaydi.

Tanqidiy fikrlash – bu ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash va uni asosli ravishda talqin qilish qobiliyatidir. Facione tanqidiy fikrlashning oltita asosiy ko'nikmasini ajratib ko'rsatadi: tahlil qilish, baholash, tushuntirish, o'z-o'zini tartibga solish, talqin qilish va xulosalash [6]. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash qobiliyatlari konkret fikrlashdan abstrakt fikrlashga, oddiy savollardan murakkab savollarga, bir tomonlama qarashdan ko'p tomonlama qarashga va tayyor javoblarni qabul qilishdan savollar berishga o'tish xususiyatlariga ega. Vigotskiyning ta'kidlashicha, boshlang'ich maktab davri – bu bolaning "yaqin rivojlanish zonasi"da faol ishlash davridir, ya'ni bola kattalar yordamida o'z imkoniyatlaridan yuqoriroq darajada ishlashi mumkin [7]. Shuning uchun, o'qituvchilar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

5E modelining har bir bosqichi tanqidiy fikrlashning ma'lum ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Qiziqtirish bosqichida o'quvchilarning oldingi bilimlarini faollashtirish, savollar berish va farazlar ilgari surish, muammoli vaziyatlarni yaratish mumkin. Masalan, "Suvning holatlari" mavzusida o'qituvchi muz parchasini ko'rsatib, "Nima uchun muz suvda suzadi?" degan savolni berishi mumkin. Bu savol o'quvchilarni fikrlashga, farazlar ilgari surishga undaydi. O'rganish bosqichida tadqiqot o'tkazish va ma'lumot yig'ish, kuzatishlar qilish va ma'lumotlarni qayd etish, dalillar asosida xulosalar chiqarish ko'nikmalari rivojlanadi. Masalan, o'quvchilar turli materiallarni suvga tashlab, qaysilari cho'kishi va qaysilari suzishini kuzatishlari, natijalarni jadvalga qayd etishlari va ular orasidagi bog'liqliklarni topishga harakat qilishlari mumkin.

Tushuntirish bosqichida o'z fikrlarini ifoda etish va asoslash, bir-birining fikrlarini tinglash va hurmat qilish, mavzu bo'yicha tushunchalarni o'zlashtirish ko'nikmalari shakllanadi. Bu bosqichda o'quvchilar o'z kuzatishlarini sinfdoshlari bilan baham ko'radilar, o'qituvchi esa tushunchalarni aniqlashtiradi va ilmiy atamalarni tushuntiradi. Kengaytirish bosqichida yangi ma'lumotlarni oldingi bilimlar bilan bog'lash, bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llash, murakkab muammolarni hal qilish ko'nikmalari rivojlanadi. Masalan, o'qituvchi "Nima uchun qishda ko'llar ustida muz qatlami hosil bo'ladi?" degan yangi savolni berishi mumkin. Baholash bosqichida o'z-o'zini baholash, tanqidiy fikrlash, o'z bilimlaridagi bo'shliqlarni aniqlash ko'nikmalari shakllanadi [8].

Boshlang'ich sinflarda 5E modelini qo'llashda quyidagi interfaol metodlardan foydalanish mumkin: muammoli vaziyat yaratish, "aqliy hujum", "nima uchun?" metodi, rolli o'yinlar, guruhda ishlash, loyiha ishlari va boshqalar. Masalan, matematika darsida "Do'konga borish" rolli o'yinida o'quvchilar turli mahsulotlarni "sotib olishi" va umumiy summmani hisoblab chiqishi mumkin. Bu orqali ular matematik hisob-kitoblarni amaliyotda qo'llashni o'rganadilar [9].

5E modelini boshlang'ich sinflarda qo'llashda quyidagi jihatlarni hisobga olish muhim:

- O'quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish;
- Qiziqarli va hayotiy misollardan foydalanish;
- O'quvchilarning barcha javoblarini hurmat bilan qabul qilish;
- Tanqidiy fikrlashga undovchi savollardan foydalanish;
- O'quvchilarga o'z fikrlarini ifodalash uchun yetarli vaqt berish.

5E modelini qo'llashda o'qituvchining roli o'quvchilarni faollashtiruvchi, ularga yo'naltiruvchi savollar beruvchi va qo'llab-quvvatlovchi shaxs bo'lishdan iborat. O'qituvchi tayyor bilimlarni etkazib beruvchi emas, balki o'quvchilarning o'zlari bilimlarni kashf etishiga yordam beruvchi bo'lishi kerak [10].

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, 5E modeli boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bu model o'quvchilarni faol bilim olishga undaydi, ularning qiziqishlarini oshiradi va mustaqil fikrlashga o'rgatadi. 5E modelining har bir bosqichi – Qiziqtirish, O'rganish, Tushuntirish, Kengaytirish va Baholash – tanqidiy fikrlashning ma'lum ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

5E modeli asosida darslarni tashkil etishda o'qituvchi o'quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olishi, qiziqarli va hayotiy misollardan foydalanishi, o'quvchilarning barcha fikrlarini hurmat bilan qabul qilishi va tanqidiy fikrlashga undovchi savollar berishi muhim.

Kelajakda boshlang'ich ta'limda 5E modelini yanada samarali qo'llash uchun o'qituvchilarning malakasini oshirish, yangi o'quv materiallarini ishlab chiqish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish lozim. Bu o'quvchilarning nafaqat tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini, balki XXI asr uchun zarur bo'lgan boshqa ko'nikmalarni ham rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xalikov, A. (2019). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti.
2. Bybee, R.W. (2015). The BSCS 5E instructional model: Creating teachable moments. Arlington, VA: NSTA Press.
3. Yuldashev, J., & Usarov, J. (2020). Zamonaviy ta'limda konstruktivistik yondashuvning ahamiyati. "Xalq ta'limi" jurnali, 2, 24-29.
4. Bybee, R.W. (2014). The BSCS 5E instructional model: Personal reflections and contemporary implications. *Science and Children*, 51(8), 10-13.
5. Abdullayeva, Q. (2021). Boshlang'ich sinflarda 5E modelidan foydalanish imkoniyatlari. "Pedagogik mahorat" jurnali, 3, 45-51.
6. Facione, P.A. (2015). Critical thinking: What it is and why it counts. *Insight Assessment*, 1-30.
7. Выготский, Л.С. (2005). Педагогическая психология. Москва: АСТ.
8. Karimov, N. (2022). Boshlang'ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodlari. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
9. Саидова, М. (2018). Использование интерактивных методов в начальной школе. *Молодой учёный*, 12, 173-175.
10. Johnson, D.W., & Johnson, R.T. (2017). Cooperative learning and critical thinking. *Contemporary Educational Psychology*, 12, 43-49.

